

КОГНІТИВНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджується процес інституціоналізації університетської філософії, яка розглядається як результат взаємодії соціальних і когнітивних механізмів. Автор пропонує концептуальне розрізнення між соціальною та когнітивною інституціоналізацією, підкреслюючи їхній вплив на розвиток філософської думки в академічному середовищі. Соціальна інституціоналізація розглядається як пов'язана з формуванням організаційних структур (кафедр, факультетів, наукових шкіл), які впорядковують філософську діяльність, тоді як когнітивна інституціоналізація — як така, що стосується систематизації, продукування та трансляції філософського знання. Автор аналізує, як ці процеси взаємодіють, зокрема в умовах державного регулювання, ідеологічного тиску чи, навпаки, академічної свободи. Окрема увага приділяється викликам сучасності, таким як вплив штучного інтелекту, формалізація навчального процесу, дистанційна освіта, що можуть призвести до втрати творчого потенціалу філософії. Автор звертається до дослідження когнітивної інституціоналізації як визначального чинника становлення університетської філософії. Причому як суб'єкта процесу автор постулює філософа, який людськи та екзистенційно орієнтується на філософську істину, здійснює онтологічно вкорінені та діяльнісно відповідальні філософські пошуки. Тим самим університетська філософія досліджується як така, що здійснюється в конкретних людських контекстах, діяльнісних та ціннісних, дискурсивних та речових, етичних та політичних, історичних та біографічних. Окремо автор звертається до процесу становлення в умовах демократичного суспільства в університеті самоврядного та саморегулятивного освітньо-наукового середовища як чинника соціальної інституціоналізації філософії. Підкреслюється роль філософа як суб'єкта, який не лише відтворює знання, але й критично осмислює його, забезпечуючи розвиток суспільства. У статті робиться висновок щодо необхідності збалансованого підходу до інституціоналізації, який поєднує структурну організованість із творчою свободою, що дозволяє університетській філософії залишатися живою, релевантною та орієнтованою на істину.

Ключові слова: освіта, університетська філософія, соціальна інституціоналізація, когнітивна інституціоналізація, свобода, філософування, суб'єкт філософування.

Університетська філософія практикується та існує як форма інституційної філософії, ставши цивілізаційним та епістемологічним результатом процесу інституціоналізації дослідницьких та освітніх практик. Проте тяглість, континуальність та векторність процесу інституціоналізації постійно (пере)визначає специфіку розвитку та (пере)проявів університетської філософії у все нових контекстах. З одного боку, інституціоналізація як творчий та системно емерджентний процес є постійним становленням різноманітних, іноді й невідомих досі, комунікативних механізмів (в тому числі спілкування між людьми), які формалізуються, відчужуються від конкретних людей, «відриваються» від безпосередності та процесуальності живого життя (як це визначив для соціальних форм Г. Зіммель [Simmel, 2009]) та об'єктивуються в соціальні інститути. З іншого ж боку, соціоструктурно інституціоналізація є процесом систематизації, методологічного упорядкування знання і практик знання, який є залежним від організаційних форм соціальної практики та дискурсу, речей та знаків, про що блискуче писали М. Фуко і Ж. Бодріяр [Foucault, 2002; Baudrillard, 1996].

Саме з цієї точки зору ми пропонуємо концептуальне розрізнення соціальної та когнітивної інституціоналізації. В межах університетської філософії соціальна

інституціоналізація буде інтерпретуватися як така, що втілюється в створенні соціальних інститутів упорядкування, закріплення та регуляції творчої та викладацької діяльності суб'єктів філософування. Результатом соціальної інституціоналізації університетської філософії є виникнення та становлення філософських шкіл, кафедр, філософських факультетів, інститутів, гуртків, колективів, соціальних позицій філософів. Ці організаційні форми філософування суттєвим чином впливають на розвиток філософських ідей, актуалізацію філософських концепцій та парадигм, спрямованість філософування в цілому, але саме впливають, а не детермінують чи визначають. Адже соціальна інституціоналізація університетської філософії не лише впорядковує систему соціальних зав'язків в сфері філософії, норми поведінки і ролі філософуючих, а і об'єднує та регулює соціальні дії в університетському просторі, які базуються на значущих суспільних цілях та цінностях, задовольняють певні потреби та інтереси суспільства. Саме про це писав П. Бурд'є у своїх дослідженнях про «людину академічну», коли завважував гомологію структур мислення та структур суспільства, гомологію практик та дискурсів, гомологію наукових нерівностей та соціальних диференціацій [Skourdoumbis Webster, 2022].

Специфіка університетської філософії в цих умовах полягає в деонтології діяльності філософа, який має не лише відтворювати чи декларувати наявні в суспільстві цінності та інтереси, але й знаходити аргументи для їхнього обґрунтування, здійснювати їхню відповідальну критику, формувати та визначати світоглядні принципи, позиції, котрі забезпечують стійкість, відтворюваність, спадкоємність та спрямованість розвитку суспільних відносин, і, відповідно, соціальної системи в цілому.

Але такий опис не буде достатнім для усвідомлення та осмислення змісту процесів інституціоналізації університетської філософії: адже саме по собі розмежування соціальної та когнітивної інституціоналізації університетської філософії зумовлене необхідністю пізнання дійсного процесу функціонування університетської філософії.

Безумовно, в історії становлення та розвитку філософії в університеті когнітивна та соціальна інституціоналізації тісно пов'язані між собою, здійснюють взаємний вплив, визначаючи таким чином загальну тенденцію розвитку університетської філософії. Тому без виявлення особливостей когнітивної та соціальної інституціоналізації університетської філософії буде просто неможливим усвідомити та осмислити специфіку та своєрідність розвитку філософських ідей в університетах на різних етапах і в різних соціально-культурних умовах їхнього становлення. Це і стало *метою* нашої статті.

Варто зазначити, що тематика когнітивної інституціоналізації далеко не є магістральною та загальноприйнятною. Ми зустрічаємо цілком розгорнуту постанову проблеми когнітивної інституціоналізації в суспільних науках на прикладі голландської соціології [van Rossum, 1974] у більш ніж півстолітньої давності праці. Східноєвропейський дослідник Б. Кржич ставить проблему зустрічі істини та університету, що по суті є питанням когнітивної інституціоналізації науки [Krzych, 2019], що в більш широких контекстах розкривається у дослідженнях соціальної історії філософських пошуків та своєрідних «архівних розкопок» [Stuart, 2019]. Однак ані детальної експертизи сутності когнітивної інституціоналізації університетської філософії, ані аналізу її характеристик в нинішніх – кризових і унікальних, специфічних і критичних – умовах наразі наука взагалі й українська наука зокрема не пропонують. Саме цим і конститується ґносеологічний вимір актуальності та проблемної ситуації нашої роботи.

Когнітивна інституціоналізація університетської філософії – це процес конститування форм та способів продукування, упорядкування, систематизації філософського знання. Цей процес має свою специфіку як на етапі вироблення філософських ідей, категорій, понять, так і на етапі їхнього відтворення, трансляції, передачі іншим людям. Відповідно, когнітивна інституціоналізація університетської філософії по-різному проявляється як в творчій чи дослідницькій діяльності, так і у викладацькому процесі університетських філософів.

Зокрема, когнітивна інституціоналізація є визначальним чинником становлення університетської філософії саме як університетської, вона розкриває роз- та по-будову інституціоналізованого, легітимованого, сертифікованого філософського знання. Продуктування нових ідей, «...наповнення категоріального апарату новими елементами, певна річ, є дуже важливими для перспектив розвитку філософського знання...», адже «... нові категорії мають органічно «вписуватися» в загальну систему, це мають бути саме такі ланки, яких бракувало раніше, а не якісь випадкові поняття» [Семенюк, 2009, с. 12]. Лише в такому випадку когнітивна інституціоналізація буде процесом, когерентним соціальній інституціоналізації: адже, як свідчать дослідження постструктуралістів XX століття, гомологія соціальних розрізень та гносеологічних диференціацій не є випадковою кореляцією [Bourdieu Passeron, 1990]. Саме в процесі когнітивної інституціоналізації університетські філософи повинні не лише сформулювати та визначити, концептуалізувати та специфікувати нові поняття, категорії, але й дійти згоди в межах професійної спільноти щодо їхнього місця в філософській системі, меж застосування, змістовного наповнення, правил оперування ними, способів практикування тощо.

На сьогоднішній день широко поширеною є думка, що філософські ідеї можна генерувати незалежно від суб'єкта філософування, зокрема використовуючи штучний інтелект (ШІ) та відповідну техніку й технології. Виникає загроза, що когнітивна інституціоналізація університетської філософії буде зведена до функціонування атомізованих і механізованих операторів, які виконують певні вказівки та приписи контролюючих органів, а також гегемонічного дискурсу, технічно формують відповідні проблеми, підбирають філософську літературу, структурують і селекціонують, рецензують і цензурують матеріал певного світоглядного спрямування, чим забезпечують цілком конкретні певні запити, потреби та інтереси. Таким чином, творчий колектив, об'єднаний університетською кафедрою філософії чи окремою філософською школою, перетворюється на інституцію технічних менеджерів науки та освіти, яка не стимулює розвиток творчої активності філософуючих. В подібній інституції загальноприйнятною поведінкою агентів стає орієнтація на владні структури, дискурси та практики, відповідність сертифікатам та квантифікованим показникам, а не виробництво нового філософського знання як реалізації змістовного та сутнісного інтересу до філософських проблем, які досліджуються та вивчаються.

Безперечно, новітні технології, зокрема можливості ШІ необхідно враховувати та застосовувати в філософсько-дослідницькій діяльності. «Діалог» між людиною та ШІ (витворений, звісно ж, перш за все суб'єктністю людини, її здатністю конструювати смисл навіть без безпосереднього спів-мислення з Іншим) може стати одним з таких напрямів «інакшого» філософування. Проте ці фактори не повинні стати визначальними в процесі когнітивної інституціоналізації університетської філософії, її змістом та сутністю. Суб'єктом процесу має бути філософ, який по-людськи та екзистенційно орієнтується на філософську істину, здійснює онтологічно вкорінені та діяльнісно відповідальні філософські пошуки, систематизує, упорядковує наявне філософське знання для подальшого творчого засвоєння та розробки, для епістемічного, почуттєвого, біографічного, історичного розбудовування людськості в широкому сенсі слова – того, що філософи в різні часи називали *GemeinWesen*, родовою сутністю, приналежністю до людства тощо.

Когнітивна інституціоналізація університетської філософії, що проявляється в дослідницькій діяльності суб'єктів філософування, не лише фіксує результати філософських пошуків, роздумів, оформляючи їх в певну систему та тексти (в чому суб'єкти цього процесу дійсно нерозрізнювані та недиференційовані від ШІ, наприклад, чи будь-якого іншого фабриканта символічних продуктів), але й забезпечує відкритість цієї системи, уможливорює появу та включення нових філософських поглядів та ідей – причому оцінених як нові саме людськими суб'єктами, в людських умовах діяльності та контекстах мислення, в людських біографіях та історіях.

Такий характер і спрямованість когнітивної інституціоналізації університетської філософії створює умови для реалізації творчого потенціалу суб'єктів філософування, сталою розвинути новітніх філософських знань, реалізації пріоритету філософської істини – що, зауважимо, можливо саме в людській діяльності. Емоційна, гносеологічна та етична байдужість ІІІ до того, що його «ловлять» на «галюцинуванні» (як це називається фахівцями в діяльності ІІІ), є найкращою ілюстрацією того, що саме в людській діяльності істина набуває не тільки дискурсивно-формальної природи відповідності певним практичним правилам (як нас навчає аналітична філософія) чи самій реальності (як нас навчає кореспондентська теорія істини), але й політичних, етичних, власне людських вимірів. Саме орієнтація на філософську істину в процесі пізнання дійсності має бути критерієм для розробки, упорядкування, систематизації та формалізації філософських проблем, для обрання методів філософських досліджень, для побудови та презентації філософських текстів, що і дозволить, власне кажучи, неодмінно та неминуче формалізоване викладання філософії в умовах університету наблизити до безпосередньої людської екзистенції, людської суб'єктності, людської істини самого буття. Осмислення світу для математика, фізика, хіміка, історика, соціолога, біолога у виконанні філософа саме тому має бути настільки ж різноманітним та багатовимірним, як саме людське буття та наука як відповідна йому форма суспільної свідомості.

Когнітивна інституціоналізація університетської філософії передбачає зокрема визначення предметного поля філософії, формулювання основних філософських проблем, публічне осмислення можливих варіантів їхнього вираження як результатів філософських роздумів, дослідження, розробку та упорядкування категоріального апарату філософії, визначення методології філософських досліджень тощо. І все це має здійснюватися в конкретних людських контекстах, діяльнісних і ціннісних, дискурсивних і речових, етичних і політичних, історичних і біографічних, – в цьому полягає, власне кажучи, специфіка саме філософування, а не філософії як формалізованого набору текстів. Це означає, що всі ці завдання вирішуються університетськими філософами під впливом різноманітних соціокультурних чинників, серед яких важливими є ті чинники, які зумовлюють процес функціонування філософії в університеті.

Університет постає передусім як результат інституціоналізації в сфері науки та освіти. Іншими словами, університет – це соціальний інститут, в межах якого здійснюється дослідницька та викладацька діяльність, і в цьому сенсі статус університету, його місце і роль в суспільстві значною мірою визначають процеси когнітивної та соціальної інституціоналізації університетської філософії. В умовах надмірної державної опіки, повної залежності від державного фінансування, жорсткого контролю діяльності університету державними органами когнітивна інституціоналізація університетської філософії визначається тією дискурсивною гегемонією, або, як сказав би Л. Альтюссер, «ідеологічними апаратами» [Backer, 2022], яка є панівною в певному суспільстві та підтримується і пропагується державою.

В цих умовах в центрі уваги дослідницьких філософських проєктів неодмінно та неминуче будуть ті світоглядно-філософські проблеми, що репрезентують і обґрунтовують відповідні ідеологічні орієнтири, політичні цілі, норми поведінки, обслуговують певні інтереси, відтворюють в цілому гегемонічний порядок. Державна підтримка та фінансування філософських дослідницьких проєктів, з одного боку, створює необхідні умови для когнітивної інституціоналізації університетської філософії, але з іншого – значно обмежує її проблемний простір і теоретико-методологічне спрямування. «Золота клітка» є комфортабельним, але завжди компактным – тобто (в тому числі в математичному сенсі) обмеженим та замкненим – простором.

В таких умовах когнітивна інституціоналізація (зокрема, відбір, систематизація, упорядкування та продукування за певними вимогами) університетської філософії базується на відповідності філософських ідей, поглядів сертифікованим, акредитованим і ліцензованим інтересам, світогляду, ідеалам. Університетська філософія в цьому випадку

оформлюється у сталу філософську систему, котра отримує легітимацію з боку владних структур, держави в цілому. Ідеологічна складова в системі філософського знання в таких випадках поза залежністю від формалізованості, інституціоналізованості, «виписаності» в «канонічних текстах стає критеріальною та в подальшому визначає (а також обмежує) спрямованість когнітивної інституціоналізації університетської філософії, а дослідницька діяльність університетських філософів втілюється в ритуалізоване (та часто маркетингове через «індекси Хірша» чи інші показники) цитування, апологетичне коментування та некритичну інтерпретацію творів офіційно визнаних (а іноді й призначених) авторів-авторитетів, яких влада (структурна, символічна, дискурсивна, інституційна, централізована, дисперсна – неважливо) наказала – експліцитно або імпліцитно – вважати «класиками».

Ще один аспект – перш за все екстернально-політичний і екстернально-соціетальний – проблематики полягає в тому, що в умовах демократичного суспільства університети інституціоналізують самоврядне, саморегулятивне освітньо-наукове середовище, яке стає частиною та (спів)учасником процесів, у яких виробляються, відтворюються та транслюються знання. В таких умовах визначальним принципом діяльності університетів стає принцип автономії навчального закладу, який проявляється, зокрема, в самостійності наукової, освітньої, фінансової та організаційної діяльності. Тут важливим є те, що зміна умов функціонування університетської філософії призводить до зміни особливостей її когнітивної інституціоналізації, а її когнітивна інституціоналізація виявляється вразливою та чутливою до умов, безпосереднього практичного та ціннісного «оточення» (або, як сказали б теоретики системного підходу, оточуючого середовища комунікативної системи [Baraldi Corsi, 2017]), значущих екзистенційних «супутників» процесів когнітивної інституціоналізації. Критеріями вивчення, відбору, критичного аналізу філософських проблем, їхньої систематизації послуговують не тільки орієнтація на філософську істину, всебічне вивчення та висвітлення певної філософської проблеми, презентація різних точок зору на світоглядно-філософські проблеми, порівняльний аналіз існуючих філософських концепцій, але й їхньої «актуальності», «проблемної залученості» (тобто поєднаності та врахування з безпосередньою реальністю), їхня «відповідність» і «релевантність» контекстам цієї реальності. З такої відповідності та актуальності виростають когнітивні інституційні рамки та когнітивні напрацювання («колективні блага» науки). Когнітивна інституціоналізація університетської філософії саме в умовах ствердження академічної свободи – в тому числі і за межами власне академічного дискурсу – призводить до формування авторської незаангажованої філософської позиції, власних ідей, які експліцитно втілюються в філософські тексти й аудиторні лекції.

Разом з тим, когнітивна інституціоналізація університетської філософії передбачає згоду університетських філософів щодо визнання певної проблематики як філософської, не тільки епістемологічне, але й екзистенційне «прийняття» філософією проблем як «своїх», як філософськи осяжних і прийнятних, оброблених і концептуалізованих, а також щодо стратегії та методології філософських досліджень, кваліфікаційних вимог до філософської роботи. В умовах пріоритету ідеології та політики в сфері науки й освіти (і неважливо – державної чи позадержавної, централізованої чи дисперсної, явної чи латентної) подібна згода має досить формальний характер, адже це згода з тими вимогами та критеріями, які визначає централізований чи дисперсований керуючий чи контролюючий державний орган.

Іншими словами, характер, спрямованість когнітивної інституціоналізації університетської філософії в такому випадку визначається зовнішнім соціальним інститутом, а соціальна інституціоналізація стає пріоритетною по відношенню до когнітивної. Форма постає як домінанта до змісту, відрив від безпосередності самого життя (за Г. Зіммелем [Simmel, 2009] стає фетишизованим і натуралізованим фактом). Приналежність до певної соціальної структури (університету, кафедри, проблемної групи) в таких умовах зумовлює та взагалі робить можливою роботу університетського філософа

як систематизатора, упорядковувача філософських ідей, поглядів, як інтерпретатора існуючих філософських творів і автора власних філософських текстів – причому здійснюваних не суб'єктно, а в режимі ретранслятора, не «власноруч», а «заздалегідь визначеними інструментами».

В умовах ствердження демократичних принципів організації науки та освіти згода університетських філософів щодо проблематики, методології дослідження, наукової та філософської спрямованості певної роботи досягається інституційно – тобто перш за все в процесі фахових диспутів, обговорення на наукових семінарах, захисту кваліфікаційних робіт. З цієї точки зору можна зазначити, що характер і спрямованість когнітивної інституціоналізації університетської філософії зазвичай не є незалежними від її соціальної інституціоналізації, проте є і сферою відносно самостійного вибору та результатом усвідомленої діяльності університетських філософів. Іншими словами, когнітивна інституціоналізація університетської філософії має власні внутрішні (хоча, звісно, соціологізаторський погляд буде стверджувати, що вони структуровані зовнішньо, і з цієї точки зору функціонують як гетерономні [Grenfell, 2014]) ресурси, які забезпечують розвиток філософських ідей в університетському науковому та освітньому середовищі.

Когнітивна інституціоналізація університетської філософії імпліцитно проявляється і в формулюванні, аргументації, творчій розробці та презентації окремої теми філософських досліджень, що активує та спрямовує інтелектуальні зусилля університетських філософів, об'єднаних в певний творчий колектив – тут, звісно, мова йде про кафедральні теми чи проблематику окремої філософської школи. Створення нового знання, його систематизація, вписування в наявну філософську систему ефективно і плідно відбуваються в межах творчого колективу чи філософської школи, системостворюючим центром якої є філософ-творець, який визнається носієм норм, цінностей, стандартів, що регулюють та спрямовують процес когнітивної інституціоналізації університетської філософії. І це ще один аспект актуалізації проблематики суб'єктності філософа і в епоху III, і в епоху індексів цитування, і в епоху кей-пі-ай, і в епоху антиплагіатної боротьби. Соціалізована суб'єктність – і лише такою вона може бути! – виявляється співтворчістю, співмисленням, смыслом філософської діяльності.

Але тут виникає ще одна колізія. Як ми вже зазначали, в умовах державного регулювання та фінансування комплексна тема філософських досліджень чи проблематика офіційно визнаної філософської школи визнається та підтримується державою, що, з одного боку, забезпечує відповідні умови для філософських розвідок, систематизації та упорядкування філософського знання, а з іншого, обмежує простір філософської рефлексії офіційно визнаною проблематикою, котра відповідає державним інтересам чи політичним ідеологемам. Ми це нагадуємо для того, щоб чіткіше зрозуміти, яким чином в результаті когнітивної інституціоналізації формується система філософських ідей, поглядів, що базується на політико-ідеологічних принципах, а філософія слугує виправданню певного соціального устрою.

Інша ситуація отримує шанс на кристалізацію за умов панування демократичних принципів організації суспільства, автономії університетів і правового, морального, практичного, дискурсивного ствердження принципу академічної свободи в науковій і освітній діяльності. Дослідницькі теми та пріоритетні проблеми за цих умов інституціоналізуються, виходячи передусім з творчих інтересів університетських філософів і традицій кафедр філософії, а також наукових шкіл. Проте, з іншого боку, недостатнє та нерегулярне фінансування, залежність від грантових програм призводить не лише до скорочення кількості науково-педагогічних працівників кафедр, творчих колективів, але й до того, що порушується наступність, спадкоємність і систематизованість філософських розвідок, а врешті-решт – руйнується колективне благо філософської думки та можливості для філософування; дослідження окремих університетських філософів націлені на досягнення партитулярних цілей як на когнітивному, так і, що ще гірше, на інституційному рівні та далеко не завжди інтегровані в більш загальну філософську проблематику, що

свідчить про недостатній рівень когнітивної інституціоналізації університетської філософії, а точніше кажучи – про руйнацію досягнутих попередньо рівнів і колективних благ когнітивної інституціоналізації.

Специфіка когнітивної інституціоналізації університетської філософії на етапі відтворення та трансляції філософського знання зумовлюється соціальним призначенням, функціоналом, роллю інституту, в межах якого здійснюється освітній процес. Університет поєднує наукову та освітню, дослідницьку та викладацьку, виховну та екзистенційну, ціннісно-орієнтаційну та ідентифікаційну діяльність, спрямовує зусилля університетської спільноти або на розвиток моральної, високо освіченої особистості, або на підготовку кваліфікованого фахівця певної галузі. Якщо університетська освіта має на меті розвиток інтелектуальних здібностей студентів, формування їхніх дослідницьких навичок, здатності до критичного мислення, становлення морально відповідальної особистості, тоді когнітивна інституціоналізація університетської філософії здійснюється з урахуванням актуальності філософських проблем, їхнього всебічного висвітлення, презентації різних точок зору з означеної проблеми, проблематизації філософських текстів. Якщо ж університетська освіта має на меті передати студентам певну суму знань, сформувати чітко визначені фахові навички у студентів, здатність виконувати певні виробничі функції, тоді когнітивна інституціоналізація університетської філософії сконцентрована на створенні уніфікованої системи філософського знання, яка підлягає трансляції з варіаціями, виходячи з особливостей фахової підготовки відповідних спеціалістів. Ця дихотомія є не тільки формально-інституційною. Вона є екзистенційною для самої філософії, її предметом і джерелом (само)ідентифікації, причиною для болючих рефлексій та для (само)критичних висновків.

Сучасні технології навчання, застосування електронних засобів дозволяють не лише оперативню систематизувати, упорядковувати, формалізувати філософське знання, але й фіксувати його у вигляді презентацій, відеолекцій, текстів, виступів, майстер-класів тощо. Це створює ситуацію, за якої університетський філософ-викладач виконує свою місію здебільшого на етапі підготовки філософського знання до трансляції, передачі, трансмісії, «перекладу». Сама ж трансляція може відбуватися уже незалежно від автора, існуючи як самореферентна система (за Н. Луманом), здійснюючи аутопоезис, спираючись лише на бюрократичний апарат навчального закладу (організаторів, операторів тощо) чи і в цілому академічного простору. Іншими словами, відтворення філософських ідей, систем, концепцій, думок може імітуватися як відбувана, але без безпосередньої участі філософа-викладача, філософа-мислителя, філософа-діяча. Цілком зрозуміло, що така практика негативним чином впливає на когнітивну інституціоналізацію університетської філософії: адже щоразу відтворюється (а не твориться), перевстановлюється (а не переосмислюється), реінститується (а не реконститується) жорстко фіксована система філософського знання і процес когнітивної інституціоналізації університетської філософії втрачає свій творчий потенціал. «Живе», безпосереднє спілкування університетського філософа зі студентами спрямоване не лише на відтворення теорій, систем, концепцій, що історично склалися в процесі становлення філософії, але й на актуалізацію, презентацію сучасних філософських ідей, поглядів, що динамічно змінюються. Тобто ефективне, плідне викладання філософських дисциплін потребує постійного процесу когнітивної інституціоналізації університетської філософії, причому максимально можливо позбавленого формалізованої інституційності, жорсткої зафіксованості та вловленості в пастку квантифікованості та вимірюваності, відірваності від безпосередності думки та життя, що породжує цю думку.

Значно ускладнюється процес когнітивної інституціоналізації університетської філософії в умовах запровадження дистанційної форми навчання. Специфіка трансляції філософського знання полягає в тому, що, по-перше, плідне відтворення філософських ідей здійснюється в результаті їхньої безпосередньої передачі «від вчителя до учня», по-друге, створення і трансляція філософських систем передбачає наявність філософських

традицій та шкіль: «Важливими аспектами інституціоналізації є традиції і контроль» [Ковбасюк, 2009, с. 177]. Проте в умовах відсутності безпосередньої взаємодії викладача філософії зі студентами неймовірно складно і, можливо, неможливо відтворювати традиції та спадкоємність філософування – і при цьому формалізовано та квантифіковано здійснювати контроль за засвоєнням філософських знань, вмінням їхнього критичного аналізу та систематизації.

Водночас дистанційні форми навчання унеможливають повноцінний міжособистісний діалог університетського філософа зі студентами, призводять до того, що трансляція філософського знання позбавляється екзистенційно-емоційного та особистісно-змістовного наповнення, відбувається знеособлення процесу когнітивної інституціоналізації філософії, що підлягає викладанню та відтворенню в університетських аудиторіях. Подібний механізм когнітивної інституціоналізації призводить до граничної формалізації освітнього процесу, витіснення «живого» філософування з комунікативних механізмів, внаслідок чого втрачається сама суть філософії, яка «... запрошує учасників думати по-іншому, надаючи простір для особистих розвідок...» [Дроботенко, 2016, с. 175]. Суть філософії, яка не відтворюється ані мертвою технікою заліза, ані омертвленою технікою формалізованого оперування філософськими категоріями, ані вмерлою тінню минулих текстів, що залишилися на папері, та може бути віднайдена тільки в ціннісній, практичній, екзистенційно зануреній свідомості живих людей.

Отже, заставою успішного розвитку, функціонування університетської філософії є деонтологія збалансованого підходу до інституціоналізації, який поєднує структурну організованість із творчою свободою, що дозволяє університетській філософії залишатися живою, релевантною та орієнтованою на істину. Філософії не вперше виступати живим викликом самій смерті – і тут філософ-творець знову опиняється на одному боці з Платоном, Боецієм, Гайдеггером, Сартром, а не з холодним залізом, показниками, звітностями та кодом нейромережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дроботенко М.О. Інституалізація освітніх репрезентацій популярної філософії. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*, 2016, Вип.47 (частина II), с. 170-178
- Ковбасюк С.В. Сучасна інтерпретація поняття "інституціоналізація". *Актуальні проблеми держави і права*, 2009, Вип. 50, с. 177-182.
- Семенюк Е. Роль філософії в інтеграції сучасної науки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* : [збірник наукових праць], 2009, № 636 : Філософські науки, с. 9-13.
- Backer D.I. *Althusser and Education: Reassessing Critical Education*. Bloomsbury Academic, 2022. 227 p.
- Baraldi C., Corsi G. *Niklas Luhmann: Education as a Social System* [1 ed.]. Springer International Publishing, 2017. 129 p.
- Baudrillard J. *The System of Objects*. Verso Books, 1996. 206 p.
- Bourdieu P., Passeron J.-C. *Reproduction in Education, Society and Culture* [2nd ed.]. Sage Publications, 1990. 288 p.
- Foucault M. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Routledge, 2002, 449 p.
- Grenfell M. *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Routledge, 2014. 304 p.
- Krzych, B.K. Are the truth is being searched at universities? *Przestrzen Społeczna*. 2019, 17(1). pp. 105-120
- Simmel G. *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms* [2 vols.]. Brill, 2009. 715 p.
- Skourdoumbis A., Webster S. *The Epistemological Development of Education: Considering Bourdieu, Foucault and Dewey*. Routledge, 2022. 165 p.
- Stuart, M.J. PESA archives: The social histories of philosophy of education. *Educational Philosophy and Theory*. 2019, 51(10), pp. 1006–1013

Van Rossum W. The problem of cognitive institutionalization in the social sciences: The case of Dutch sociology. *Social Science Information*. 1975, volume 14, Issue 2. <https://doi.org/10.1177/053901847501400206>.

Голіков Сергій Олексійович

кандидат філософських наук

доцент кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

заступник декана з навчальної роботи філософського факультету

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

E-mail: s.o.golikov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7901-5832>

Стаття надійшла до редакції: 04.02.2025

Схвалено до друку: 09.04.2025

**COGNITIVE INSTITUTIONALIZATION AS A CONCEPTUAL INSTRUMENT
FOR UNDERSTANDING THE DEVELOPMENT OF UNIVERSITY
PHILOSOPHY**

Golikov Sergey O.

PhD in philosophy, Associate Professor

Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor J. B. Schad

Deputy Dean for Academic Affairs of the Faculty of Philosophy

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: s.o.golikov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7901-5832>

ABSTRACT

The article explores the process of institutionalization in university philosophy, which is viewed as a result of the interaction between social and cognitive mechanisms. The author proposes a conceptual distinction between social and cognitive institutionalization, emphasizing their impact on the development of philosophical thought in the academic environment. Social institutionalization is examined in connection with the formation of organizational structures (departments, faculties, research schools) that regulate philosophical activity, while cognitive institutionalization pertains to the systematization, production, and transmission of philosophical knowledge. The author analyzes how these processes interact, particularly under conditions of state regulation, ideological pressure, or, conversely, academic freedom. Special attention is given to contemporary challenges, such as the influence of artificial intelligence, the formalization of the educational process, and distance learning, which may lead to the loss of philosophy's creative potential. The author tries to explore cognitive institutionalization as the original figure in the formation of university philosophy. Moreover, in the context of the process, the author postulates a philosopher as a subject, who is humanly and existentially oriented towards philosophical truth, which is ontologically rooted and effectively independent in philosophical researches. The university philosophy itself explores how it occurs in specific human contexts, real and valuable, discursive and speech, ethical and political, historical and biographical. The author focuses on the process of formation in the minds of a democratic university, a self-reliant and self-regulatory educational middle ground, as an official of the social institution of philosophy. The role of the philosopher as a subject who not only reproduces knowledge but also critically reflects on it, ensuring societal development, is emphasized. The article concludes by highlighting the need for a balanced approach to institutionalization, one that combines structural organization with creative freedom, allowing university philosophy to remain dynamic, relevant, and truth-oriented.

Keywords: *education, university philosophy, social institutionalization, cognitive institutionalization, freedom, philosophizing, subject of philosophizing.*

REFERENCES

- Drobotenko, M.O. (2016). Institutionalization of educational representations of popular philosophy. *Scientific Bulletin. Series "Philosophy"*, 47 (II), 170-178. (In Ukrainian).
- Kovbasyuk, S.V. (2009). Modern interpretation of the concept of "institutionalization". *Current problems of state and law*, 50, 177-182. (In Ukrainian).
- Semenyuk, E. (2009). The role of philosophy in the integration of modern science. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic": [collection of scientific papers]*, 636: Philosophical Sciences, 9-13. (In Ukrainian).
- Backer, D.I. (2022). *Althusser and Education: Reassessing Critical Education*. Bloomsbury Academic.
- Baraldi, C., Corsi, G. (2017). *Niklas Luhmann: Education as a Social System* [1 ed.]. Springer International Publishing.
- Baudrillard, J. (1996). *The System of Objects*. Verso Books.
- Bourdieu, P., Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture* [2nd ed.]. Sage Publications.
- Foucault, M. (2002). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Routledge.
- Grenfell, M. (2014). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Routledge.
- Krzych, B.K. (2019). Are the truth is being searched at universities? *Przestrzeń Społeczna*, 17(1), 105-120.
- Simmel, G. (2009). *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms* [2 vols.]. Brill.
- Skourdoumbis, A., Webster, S. (2022). *The Epistemological Development of Education: Considering Bourdieu, Foucault and Dewey*. Routledge.
- Stuart, M.J. (2019). PESA archives: The social histories of philosophy of education. *Educational Philosophy and Theory*, 51(10), 1006–1013.
- Van Rossum, W. (1975). The problem of cognitive institutionalization in the social sciences: The case of Dutch sociology. *Social Science Information*, 14, 2. <https://doi.org/10.1177/053901847501400206>.

Article arrived: 04.02.2025

Accepted: 09.04.2025

Як цитувати: Голиков, С. (2025). КОГНІТИВНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (72), 18-27. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-2>

In cites: Golikov, S. (2025). COGNITIVE INSTITUTIONALIZATION AS A CONCEPTUAL INSTRUMENT FOR UNDERSTANDING THE DEVELOPMENT OF UNIVERSITY PHILOSOPHY. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (72), 18-27. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-2> [In Ukrainian]